

*Değerli Anıtkabir ve Meke'ye,
Londra seyahatini başarıyla
olması temennisi ile S.C.*

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TÜRK VE İSLÂM SANATLARI TARİHİ ENSTİTÜSÜ

SEMAVİ EYİCE

İKİ TÜRK ÂBİDESİNİN MÂHIYETLERİ
HAKKINDA NOTLAR

(A PROPOS DE LA DESTINATION ORIGINALE DE DEUX
MONUMENTS TURCS)

AJANS - TÜRK MATBAASI — ANKARA
1 9 5 8

D. baş No=ab 190

Yer No=ab 187

YILLIK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ, II. Sayı (1957) den ayrı basım.

ÇEKÜL KÜTÜPHANESİ

DEMİRBAŞ NO. *0b 190*

SINIFLAMA NO.

0b 187

BAĞIŞCI

GELİŞ TARİHİ

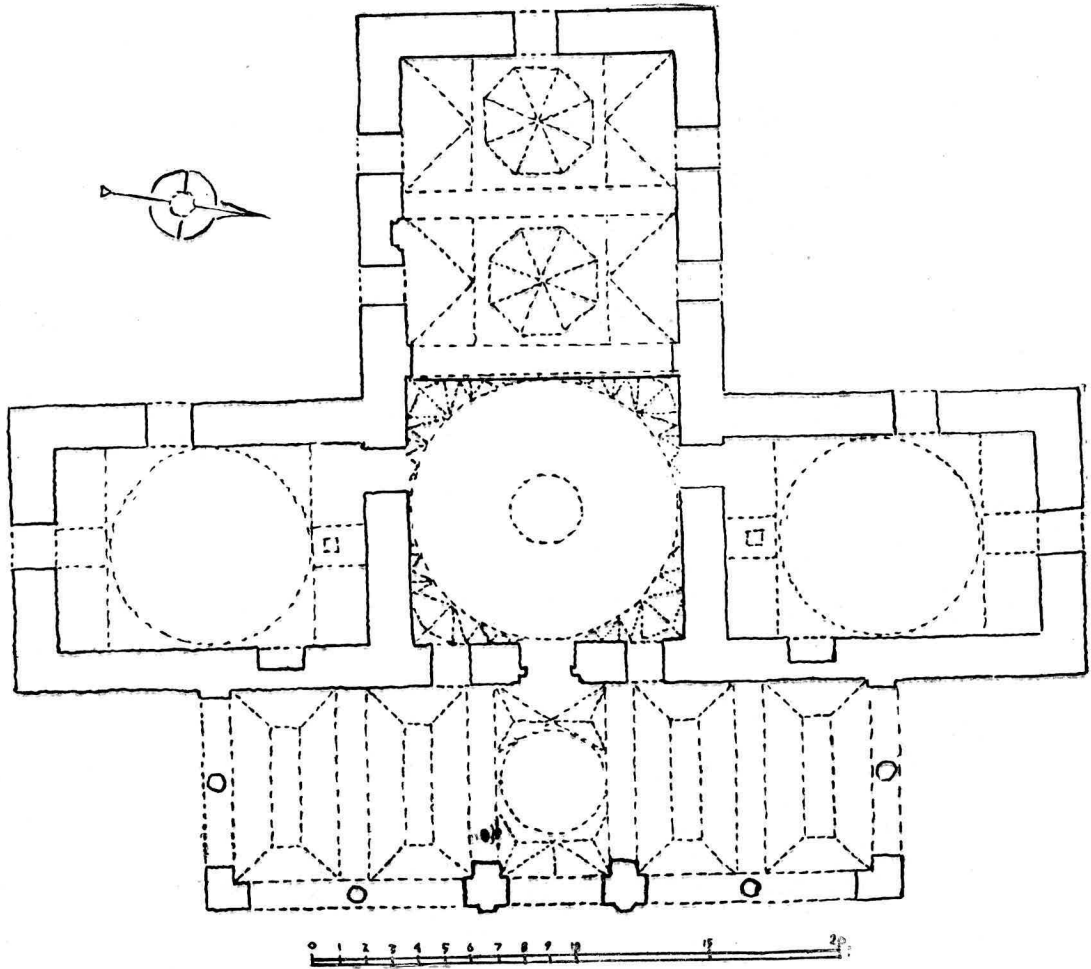
İKİ TÜRK ÂBİDESİNİN MAHİYETLERİ HAKKINDA NOTLAR İZNİK'TE NİLÜFER HATUN İMARETİ VE KAYSERİ'DE KÖŞK MEDRESE

SEMAVİ EYİCE

Bu yazımızda üzerinde duracağımız mimarî eserlerin her ikisinin de şimdiye kadar defalarca neşredilmiş ve hayli tanınmış eserler olmalarına rağmen, tekrar tetkike değer bir mahiyetleri olduğunu tahmin ediyoruz. Bu iki mimârî âbideyi burada ele alalım, umumiyetle bunlar hakkında yerleşmiş olan bazı fikirlere pek iştirak etmediğimizi belirtmek ve onların inşalarındaki esas gayenin ne olabileceğini tahmine çalışmak içindir.

I. Nilüfer Hatun İmaretî (İznik) (1. Şekil) :

Osmanlı - Türk mimarisinin başlangıç safhasının eserleri ile süslü olan İznik şehrinin çeşitli Türk âbidelerinin arasında bir tanesi vardır ki, kanaatimize göre, üzerinde durulmağa değer bazı meseleleri ihtiva etmesi bakımından çok mühimdir. Bu âbide, umumi-

1. Şekil — İznik. Nilüfer Hâtun İmâretî. Plân.

yetle Nilüfer Hatun *İmareti* olarak tanınan mimarî eserdir. Nilüfer Hatun *İmareti*, Dresden Teknik Üniversitesi profesörlerinden Cornelius Gurlitt'in burada yaptığı iki günlük tetkik sonunda neşrettiği makalede tanıtıldıktan sonra ¹, Bayan Dr. Katharina Otto-Dorn'un İznik hakkındaki büyük etüdünde ² ve Yük. Mim. A. Saim Ülgen'in yine İznik hakkındaki makalesinde yer almıştır ³. Bu neşriyatın hepsinde de, burada üzerinde duracağımız Nilüfer Hatun *İmaretinin* etraflı tasviri, tavsifi, güzel resim, plân ve kesiti mevcuttur.

Nilüfer Hatun *İmareti*, şehrin kuzey - doğu kısmında ve Kutbeddin Cami'inin karşısında, Yeşil Cami'in ise yakınındadır. Uzun zaman çok perişan, bakımsız ve hattâ yıkılmağa mahkûm bir harabe halinde durduktan sonra ⁴, son zamanlarda tâmirine başlanmış ve bir ek müze deposu haline getirilmekle şimdilik kurtarılmıştır. Nilüfer Hatun *İmaretinin* kapısı üstünde bir kitabe vardır ⁵. Buna göre, bina H. 790 (= 1388) yılında I. Murad (1359 - 1389) tarafından annesi Nilüfer Hatun'un hâtırasına yaptırılmıştır. Yerleşmiş adı binayı *İmaret* olarak gösterdiğinden, burasının dar mânada bir imaret yâni bir vakıf bir *aşevi* olduğu kanaatine varılmış ve bu fikir günümüze kadar kabul edilegelmiştir ⁶. Kanaatimize göre Nilüfer Hatun *İmareti*, bir *aşevi* olmayıp, geniş ve hakikî mânası ile bir

İmarettir ⁷. Yani umumun veya bir zümrenin istifadesi için inşa edilmiş ve vakf edilmiş bir hayır binasıdır. Burasının niçin *aşevi - imaret* olamayacağını belirttikten sonra hangi gayeye hizmet için yapılmış olabileceğini araştırmağa çalışacağız.

İmaret kelimesi *aşevi* mânasını ancak yakın devirlerde almıştır. O. Ergin'in etüdünde etraflıca işaret edildiği gibi bu terim, başta camiler olmak üzere, çeşitli vakıf hayır binalarında kullanılmış buna karşılık *aşevleri* için kullanılmamıştır ⁸. Osmanlı mimarisinde *aşevi - imaretlerin* müstakil binalar halinde ne zaman yapılmasına başlandığı henüz — Osmanlı sanatının daha birçok mühim meseleleri gibi — tetkik edilmiş değildir. Ancak bir *aşevi - imaretin* tek başına olmayacağını birçok misaller göstermektedir. *Aşevi - imaret* umumiyetle cami - tabhane - medrese hattâ kervansaray topluluğunun bir parçası olarak yapıldı. Böylece bir manzûmede istihdam edilenler ile misafir kalanlar, tahsil edenler ve nihayet etraftan gelecek fakirler istifade ederlerdi. Halbuki Nilüfer Hatun *İmareti* böyle bir manzumeye ait olmayıp tek başına ve müstakildir. Diğer taraftan binanın mimarîsi, bir *aşevi - imarete* uymıyacak bir şekildedir. Herşeyden önce burada içinde yemek pişecek ve yemek tevzi edilecek, hattâ yenilecek bir bina için elzem unsurlar mevcut değildir. Bir *aşevinde* bir, hattâ birkaç bacaya ihtiyaç olacağı aşikârdır. Yan hücrelerde baca deliği oldu-

¹ G. Gurlitt, *Die islamitischen Bauten von Iznik*, *Orientalisches Archiv*, III (1912 - 1913) 54, res. 18 - 20; lev. XIV.

² K. Otto-Dorn, *Das islamische Iznik*, Berlin 1941, 52 v. d. lev. 24 - 27.

³ S. Ülgen, *İznik'de Türk eserleri*, *Vakıflar Dergisi*, I (1938), 65 v.d., ayrıca res. 65 - 72.

⁴ A. D. Mordtmann, *Anatolien, Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien (1850 - 1859)*, Hannover 1925, 71 de 1852 mayısında ziyaret ettiği İznik'te bu binayı da ahır halinde kullanılır gördüğünü kaydeder. Fakat yanlış olarak bu binanın aslında eski bir kilise olduğu- na işaret eder.

⁵ Bu kitabe F. Taeschner tarafından *Das Nilufer - İmaret in Iznik und seine Bauinschrift*, *Der Islam*, 1932, 127 v.d. de neşredilmiştir. K. Otto - Dorn, ay. esr., 58 de de bir kopyası ve almanca tercümesi vardır.

⁶ H. Saladin, *Manuel d'art musulman I*, Paris 1907, 466, resim 342 de bu binayı yanlış olarak Yeşil medrese olarak göstermiştir. Ayrıca bk. E. Diez, *Die Kunst der islamischen Völker*, Berlin 1917, 129; aynı müellif, *Türk Sanatı*, İstanbul, 1946, 114 v.d.; Bursa Halkevi Yayını, *İznik*, İstanbul 1943, 34; E. Diez - O. Aslanapa, *Türk sanatı*, İstanbul (1955) 116.

⁷ *İmaret* kelimesinin mânası hakkında bk. O. Ergin, *Türk şehirlerinde imaret sistemi*, İstanbul 1939. Bu yazı, *Siyasî İlimler Mecmuası* sayı 88 - 91 den ayrı basımdır.

⁸ Aynı eser, 11.

Sayın.....

Edebiyat Fakültesi ve Yabancı Diller Okulu Öğretim üyeleri yardımcıları, memurlarını tanıştırma amacıyla bir toplantı düzenlenmiştir.

Toplantıya katılmak isteyenlerin Dekanlık Bürosuna 5 lira yatırmaları rica olunur.

Davetiyeler sonradan gönderilecektir. Toplantıya katılmanızı diler saygılarımızı sunarız.

Tertip Heyeti

- * Uzlula, Sahabetin
- * Y Kenya Abdelaziz, Kenya 1939. 68 s.
- ✓ Selçukilerin Kenya salaruz, Kenya 1936, 275.
- * Uğur Garsili, İsmail Hakkı 736(56) - 94.35
- ✓ Tokat, Nizkar, Zeli, Turhal, Pozar, Amasya İktisadi, İstanbul 1927, 160 s.
- ✓ Kütahya Şehri, İstanbul 1932. 308 s. 87 res.
- * Bachmann, W., Kirchen und Moscheen in Armenien und Kurdistan, 1913 Leipzig
- * Lackoronske. Staedte Pampliciens und Pisidien
(Antalya ve Kilikya'nın batı ve güneyi)
Bünyan'da yerleşim planı aramaları

859 H. Demirtaş Pozar'da Uzun Bey
Afyon'da yerleşim planı aramaları

Sayın:.....

Edebiyat Fakültesi ve Yabancı Diller Okulu Öğretim üyeleri yardımcıları, memurlarını tanıştırma amacıyla bir toplantı düzenlenmiştir.

Toplantıya katılmak isteyenlerin Dekanlık Bürosuna 5 lira yatırmaları rica olunur.

Davetiyeler sonradan gönderilecektir. Toplantıya katılmanızı diler saygılarımızı sunarız.

Tertip Heyeti

* Hebrard, F.

- I -

Les monuments Seldschukides de Konia, Comptes
Rendus Acad., Paris 1914

* Hell, Xavier Lammale de, Voyage en Turquie
et en Perse, Paris 1854-60, 4 volumes + album

* Cuart, ee. 71(56) = 4
Konia, La ville des Perichs Teutoniques Paris
1897

* Jerphanon, G. de,
Melanges d'archéologie Anatolienne, Beyrut,
1928

* Løyt ved. J.
Konia, Inschriften der Seldschuken
Bauten, Berlin 1907

* Ridvan Nafiz. Uzungalsicography. H.
Sivas selhi, Istanbul 1346 - 1927

* Rosenthal, J.
L'Origine des stalactes de l'architecture
Orientale, Paris 1938.

* Sarré, F.
Konia, Seldschukische Wandgemälde, Berlin
1921

* Schlumberger D.
The Ghaznavid Palace of Lashkar - i - Kozal,
The Illustrated London News, March 25, 1950

* The Great Palace of Mahmud in Afghanistan
The Illustrated London News, 16 June 1951

(Völkchen)

ğu tahmin edilen izler⁹ hakikaten birer bacaya ait iseler, bunlar ancak teshin ocaklarının menfezleri olabilir. Halbuki binası bu çapta olan bir aşevi - imaretin mutfak ocak ve bacalarının da hayli ehemmiyetlice olması gerekirdi. Ortadaki büyük kubbeli kısmın, kubbesinin ortasındaki *fener*'in aslında bir baca olmasına da imkân görülemez. Kapının hemen önünde yemek pişemiyeceği gibi, bu kısmın ve üstündeki fenerinin, benzerleri çok yaygın olan bir kubbeli avlu örtüsünden başka bir şey olmadıkları muhakkaktır. Tam bu fenerin altında evvelce bir şadırvan bulunduğu ihtimal verilebilir. Nilüfer Hatun İmareti \perp biçimi (veya ters T) plânı denilen bir mimarî şemanın en eski misallerindendir¹⁰. Ortada ana mihver üzerinde arka arkaya sıralanan iki büyük mekân vardır. Bunlar enine bir kemerle birbirlerinden ayrılmıştır. Üzeri büyük bir kubbe ile örtülü bulunan ilk mekânın ki, bunun kubbeli bir avlu olduğuna kani bulunuyoruz, iki tarafında küçük kubbeli kanatlar vardır. Binanın ortadaki iki kısmı gayet bâriz bir şekilde bir sedle ayrılmış ve ilerideki mekânın zemininin bir seki halinde yüksek olmasına itina edilmiştir. Üzeri zengin intikal şekilleri gösteren bir çift kubbe ile örtülü olan bu ileri kısmın, \perp tipi camilerde de olduğu gibi, öndeki diğer mekândan bâriz bir şekilde ayrılmasının istenildiği görülmektedir. Bu durum binanın bu kısmının bir ibadet yeri olarak kullanılmak gayesiy-le yapıldığını açıkça isbat eder.

Nilüfer Hatun İmareti eğer hakikaten bir aşevi - imaret, yani içinde yemek pişen, yenen ve dağıtılan bir bina olsa, mekânların koşullar halinde olması gerekeceği gibi ayrıca içinde aynı zamanda ibadet edilmesi tasavvur dahi edilemezdi.

Şu halde Nilüfer Hatun İmareti bir aşevi olmayıp, öndeki yüksek sekili mekânı ile bir ibadet yeridir. Ancak burada bir ibadet yerinin elzem unsuru olan mihrap görülemez. Hakikaten dipteki duvarın sathında evvelce burada bir mihrap olduğuna işaret eden bir ize rastlanmamaktadır. Fakat bunu da tabii görmek lâzımdır, çünkü binanın mihvri kible istikametinde değildir. Türk mimarisinde bazı hallerde rastlandığı gibi bina, muhtemelen topoğrafya icapları yüzünden kible istikametinden farklı bir istikamete inşa edilmiştir. Öndeki ibadet kısmının hakikî kible duvarı — ki sol duvardır — dikkatle tetkik edildiğinde, burada bir mihrap hörcesinin kalıntısı görülür. Bu mihrap son tamirlerde maalesef tahrife uğramıştır. Tamamen kible istikametinde olan bu nişin aslında bir mihrap olduğu sol duvarın ortasında iki pencere arasında yer alışından bellidir¹¹. Karşıdaki duvarda bazı plânlarda gösterilen niş veya dolap ise hakikatte mevcut değildir.

Şu halde bir aşevi olmayan Nilüfer Hatun İmareti içinde ibadet te edilen bir dinî yapıdır. Ancak bu dinî yapının normal bir cami olmadığı da muhakkaktır. Şeyh Kutbeddin Camii'nin hemen yanında¹² ve Yeşil Cami gibi şehrin en büyük ve muhteşem ibadet yerinin çok yakınında olan bu âbidenin umumun ibadetine mahsus bir cami olamayacağı kolaylıkla anlaşılır. Bizim tahminimize göre burası, bilhassa Osmanlı - Türk tarihinin ilk safhası sırasında büyük bir ehemmiyeti olan dervişlere mahsus bir zaviye olmalıdır¹³. Nitekim yine İznik'te ana hatları bakımından tamamen aynı şemada olan başka bir bina da-

⁹ A. S. Ülgen, not 3 deki makale, 66.

¹⁰ Aslında tek kubbeli cami şemasının bir tenevvünü teşkil eden ve XIV - XV. asırların Türk mimarisinde önemli bir gelişme kaydeden \perp şemasındaki camiler hakkında düşüncelerimizi ayrı bir makale halinde neşredeceğiz.

¹¹ Bu mihrap plânda ilk bakışta tam ortada olmadığı intibasını bırakmaktadır. Halbuki bu ileri mekânın hududu sekinin kenarından başladığına göre, mihrap hemen hemen ortadadır. Otto - Dorn, ay. esr., s. 53 de bu mihraptan bahseder.

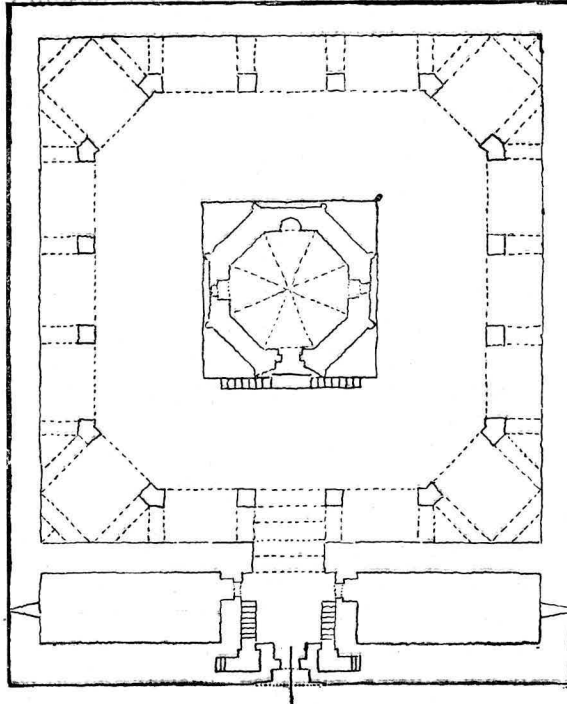
¹² Şeyh Kutbeddin camii, Nilüfer Hatun imaretinden az bir müddet sonra, H. 902 - 905 (1499 - 1500) de yapılmıştır.

¹³ Dervişler hakkında bk. Ö. L. Barkan, İstila devirlerinin kolonizatör Türk dervişleri ve zâviyeler, Vakıflar Dergisi, II (1942) 279 v.d.

ha vardır ki, halen müze olarak kullanılan bu bina Yakup Çelebi Zaviyesi adı ile tanınır¹⁴. Burada bina kible istikametinde olduğundan mihrap dip duvarda, yani normal aks üzerinde yer almıştır. Kanaatimize göre Nilüfer Hatun İmaretı olarak bilinen binayı da bir zaviye olarak kabul etmek herhalde daha doğru olacaktır. Revaklı dış holden girildiğinde görülen üstü kubbeli avlu mekânı, ve buna açılan yan hücreler, ve nihayet ön mekandaki seki ve mihrap burada dinî ve aynı zamanda gezgin dervişleri misafir etmeğe müsait bir bina karşısında olduğumuzu açıkça göstermektedir. İlk Osmanlı devrinde tahminin çok üstünde bir önemi olan gezgin dervişler ve zaviyeler teşkilâtı hakkında hususî araştırmalar yaparken herhalde Nilüfer Hatun İmaretı unutulmamalıdır. Diğer taraftan bu zaviyelerin, Osmanlı mimarisinin muayyen bir mimarî tipi üzerinde de tesirleri olduğu muhakkaktır ki, bu hususu ayrı bir yazımızda tanıtmaya çalışacağız.

II. Köşk Medrese (Kayseri) (2. Şekil) :

Kayseri surlarının dışında şehrin doğu cihetinde ufak bir tepe üzerinde olan Köşk Medrese, A. Gabriel tarafından geniş ölçüde tanıtılmış¹⁵ ve umumî neşriyata da medrese olarak geçmiştir¹⁶. Halbuki bu binanın gerek mevkii gerek mimarîsi bakımından bir medrese olmasını mümkün görmek biraz zordur. Müstahkem bir kale görünüşüne sahip bulunan bu bina bugün artık mevcut olmayan bir kitabeye nazaran H. 740 (1339) da Emir Eretna tarafından karısı için yaptırılmıştır. Yine kaybolmuş bir mezar taşı ise Eretna, oğlu

2. Şekil — Kayseri. Köşk Medrese. Plân.

¹⁴ Yakup Çelebi zaviyesi hakkında bk. Otto - Dorn, *ayn. esr.*, 60 v.d.; A. S. Ülgen, *ayn. mak.*, 66; G. Strzygowski, *Kunsthistorisches*, şu eserde: H. Grothe, *Meine vorderasien expedition 1906 und 1907*, Leipzig 1911, s : CCXVI ve dev., res. 14 - 16.

¹⁵ A. Gabriel, *Monuments turcs d'Anatolie*, Paris 1931, I, 67 v.d. lev. XIX, 1 - 4.

¹⁶ E. Diez - O. Aslanapa, *Türk sanatı*, İstanbul 1955, 70.

Mehmede ait idi ve H. 767 (1365-66) tarihini taşıyordu¹⁷. Burasının evvelce bir tekke olduğu hakkındaki bir rivayeti şüphe ile karşılayan A. Gabriel, Eretna'nın zevcesi için yapılan türbenin bakımının dervişlere tevdi edilmiş olabileceğini de bildirir. Karısı ve oğlu¹⁸ burada gömülü olduklarına göre henüz mezarı tesbit edilemeyen Emir Eretna'nın da Köşk medrese denilen bu binanın ortasındaki türbede defnedilmiş olması ihtimal dahilindedir.

Türbe - mescidin kapısı kenarında, evvelce taşla işlenmiş bulunan mimarının adı artık okunamıyan bu dikkat çekici eser, şehrin kapıları dışında ve hattâ oldukça uzağındadır. Plân, kesit ve rölövesinden de açıkça anlaşıldığı gibi, dikdörtgen biçiminde âdetâ ufak bir kale görünüşüne sahip kitlevî bir yapıdır. Müzeyyen cümle kapısının iki yanındaki iki kat halinde uzun dört koğuş vardır. Bunlardan yukarıdakilere, methal dehlizinin yanındaki merdivenlerden çıkılır. Binanın içinde oturulmağa müsait yegâne kısımları işte bu dört koğuştur. Tam bir kare teşkil eden avlu, sivri kemerleri taşıyan taş payeli revaklar ile çevrilmiştir. Bu revakların gerisinde oda ve höcrelerin bulunmayışı, bu binanın bir medrese olarak düşünülmediğini açıkça gösterir. Anadolu'da örnekleri bir hayli olan kubbeli medrese tipi¹⁹ ile hiçbir surette benzerliği olmayan bu binanın, daha yaygın olan ve ana tipi teşkil eden avlulu medreselerden de tamamen ayrıldığı kendisini gösterir. Normal avlulu medreselerin hepsinde gördüğümüz eyvanlar veya hiç değilse esas mihver üstündeki dersane - eyvanı burada mevcut değildir. Buna höcrelerin olmayışı, ve koğuş şeklinde dört salonun bulunuşu da ilâve edilecek olursa, bu binanın eski Anadolu medreseleri zümresine girmesine imkân olmadığı aşikâr bir hal alır. Avlunun tam ortasında, bazı kervansaraylardaki mescidlerde rastlandığı gibi, çifte merdivenli, sivri çadır biçimi külâhlı bir türbe vardır. Muhteşem taş nakışları maalesef son yarım asır içinde korkunç surette tahribe uğrayan bu türbenin âdet olduğu üzere esas mezar höcre si bodrumudur. Köşk medrese denilen bina bir türbe ile birleştirilmiş dinî mahiyette bir yapı manzarası arz etmektedir. Anadolu'da böyle bir avlu ortasında inşa edilmiş bir türbe daha mevcuttur ki, o da, Erzurum yakınında Tercan'da Ahlatlı Mufaddal adında bir mimar tarafından yapılan Mama Hatun türbesidir²⁰ XII. asır sonlarında Saltukoğulları zamanında yapıldığı tahmin olunan bu türbe bir avlunun ortasında olmakla beraber, dış çevre duvarı yuvarlaktır. Bu duvarın iç tarafında sivri kemerli nişler sıralanmakta olup bunların içlerinde bir takım sandukalara rastlanmıştır. Böylece Mama Hatun türbesi «*pantheon*» vâri bir karaktere sahip olmuştur. Köşk «medrese» deki Ertena oğulları türbesinin etrafındaki çevre duvarı karedir ve revak şeklindedir, bu revakların altında mezarlar olup olmadığını, burada girişilecek ufak bir temizlik ameliyesi ortaya koyabilir. Ancak şu var ki, burada dört büyük koğuşun bulunuşu, burasının sadece bir türbeden ibaret olarak düşünülmediğini gösterir.

Vaktiyle H. Etem tarafından burasının bir hanikah olduğu yolunda mahallî bir rivayetin mevcut olduğu belirtilmişti. Biz şahsen bu rivayette bir hakikat payı olduğunu düşünüyor ve medrese olmadığı muhakkak olan bu değerli âbidenin ancak bir ribât olabileceğini bir faraziye olarak ortaya atıyoruz. Selçukluların inkirazından sonra İlhanlılar adına Orta ve Doğu Anadolu'yu idare eden ve bir müddet sonra da idareyi tamamen kendilerine intikal ettiren Alâeddin Eretna (veya Ertena) Bey (öl. 1352), menşei Orta As-

¹⁷ H. Ethem, **Kayseriye şehri, mebanî-i islâmiye ve kitabeleri**, İstanbul 1334, 109 v.d.

¹⁸ Emir Ertena'nın 1347 de ölen diğer oğlu Hasan için Sivas'da Güdük minare olarak tanınan türbenin yapılmış olduğu bilinir, bk. R. Nafiz - İ. Hakkı, **Sivas şehri**, İstanbul 1928, 63; A. Gabriel, **Monuments tures d'Anatolie**, Paris 1934, II, 162 v.d.

¹⁹ Anado'u'daki medreseler hakkında bk. S. Eyice, **Anadolu'da Cami ve medreseler**, **İslam Ansiklopedisi**, Mescid maddesi.

²⁰ S. Kemal Yetkin, **Mama Hatun türbesi**, **Yıllık Araştırmalar Dergisi**, I (1956), 75 v.d.

yalı olan bir ailedendir²¹. Asya'da ise içinde dervişlerin oturdukları rib'âtların çok yaygın olduğu eskidenberi bilinen bir hakikattir. Prof. F. Köprülü tarafından evvelce tesbit olunduğu gibi, zamanla *Ribât, zaviye ve hanikah* terimleri çok karışmış ve mâna itibariyle yekdiğerinin yerini alır olmuştur. Yine F. Köprülü tarafından belirtildiği gibi, eski türk ribâtları mahiyet ve gördükleri hizmet bakımından, ribât - tekke (veya zaviye) ve ribât - kervansaray olmak üzere iki büyük grup halinde yayılmışlardı. Nizam'ül Mülk'ün *Siyasetname*'sinde işaret edildiği gibi «büyük yolların mühim noktalarında ribâtlar yapmak hükümdarların başlıca vazifelerinden idi». Batıdaki şövalye - rahiplerin şato - manastırlarına Almanların «*Ordensburg*» larına benzeyen bu ribâtlar hakkında F. Köprülü şunları yazar: «Bu devre ait ... İlhani ricali tarafından yaptırılan ribâtlar hakkında başka malûmata tesadüf olunur... adları yazılı ribâtların birer kervansaray değil, fakir yolcuları barındırmak hizmetini görmekle beraber dervişlerin oturup ibadet etmelerine mahsus birer tekke olduğu tarihî kaynaklarda bilhassa tesbit olunmaktadır; zengin vakıflara mâlik olan bu müesseselerde, ekseriya onu yaptıranların türbeleri bulunduğu gibi, dervişlerin başında birer şeyh de bulunmakta...». Başka çevrelerde bu kadar yaygın olan ribât geleneğinin Anadolu'ya da girmemesi için hiçbir sebep yoktur. Bu arada yabancıları misafir eden ve onları ağırlayan gayet büyük ölçüde bir teşkilât olan Ahîlik teşkilâtının Anadolu'da hakim bir rol oynadığı da bilinmektedir. Nitekim 1330 a doğru Anadolu'da dolaşarak tam Eretnaoğullarının zamanında Kayseri'den Sivas'a gelen tanınmış Arap seyyahı İbni Batuta, gerek Kayseri'de ve gerek Sivas'da kendisini zaviyelerinde misafir eden büyük ve çok zengin bir Ahî teşkilâtından (Ahevat-ı Fatıyan) bahseder²³. Bunların şeyhleri, hususî binaları, yabancıları üç gün ağırlıyacak yerleri ve nihayet seyyahlara hediye verecek imkânları vardı.

Eretna oğulları türbesi ve ribâtı olarak adlandırmak belki daha doğru olan Köşk medrese, şehrin dışında olması bakımından yol üzerindeki ribâtlar sistemine uygundur. Kalevâri karakteri burasının bir ribât olduğu hususunu ayrıca destekler. Ve nihayet mehalin iki yanındaki dört büyük koğuş, burada barınan ve ibadet eden dervişlerin iskân yerleri olmağa müsaittir. Şu halde kanaatimize göre Kayseri'nin Köşk medresesi, Anadolu'nun henüz lâıyk olduğu kadar üzerinde durulmamış bir mimarî nevinin mümessilidir.

Gerek İznik'teki Nilüfer Hatun «İmareti», gerekse Kayseri surları dışındaki Köşk «Medrese» nin belki bir dereceye kadar müşterek bir tarafları olabileceği de bu suretle ortaya çıkmaktadır. İslâm - Türk âleminde, bugün zannedildiğinden çok daha ön plânda gelen bir önemi olan ribât - hanikah - zaviye teşkilâtının hiç şüphesiz Anadolu'da hâtilar bırakmış olduğunu kabul etmek lâzımdır. İkisi de XIV. asıra ait olan bu iki âbidenin muhtelif hayır binaları neveleri arasında henüz en az tanınan bu zümrenin temsilcileri olduklarını tahmin ve teklif etmekteyiz.

15.I.1958 İstanbul.

²¹ Eretna veya Ertena oğulları hakkında bk. İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu beylikleri*, Ankara 1937, 49 - 50; aynı müellif, *Eretna maddesi*, *İslâm Ansiklopedisi* IV, 309 v.d.

²² F. Köprülü, *Ribât, Vakıflar Dergisi*, II (1942) 267 v.d.

²³ C. Defrémercy - B. R. Sanguinetti, *Voyages d'Ibn Batoutah*, Paris 1949 (beşinci baskısı) II, 288 v.d.; Aynı eserin 260 v.d. da Ahîler hakkında umumî bilgiler vardır. Bu yazımızda gayemiz bu teşkilât hakkında bilgi vermek olmadığından bu husustaki zengin bibliyografyaya temas edilmemiştir.

A PROPOS DE LA DESTINATION ORIGINALE DE DEUX MONUMENTS TURCS

IMARET DE NILÜFER HATUN À IZNIK ET LE KÖŞK MEDRESE À KAYSERI (Résumé)

SEMAVI EYİCE

I. Nilüfer Hatun Imareti à Iznik :

Cet édifice érigé en 1389 par Murad I, dédié à la mémoire de sa mère est connu depuis longtemps. Généralement on a l'habitude de le citer comme un spécimen de cuisine publique. En effet le mot *imaret* désigne — à partir au moins du XVIe siècle — une cuisine publique. Mais les sources, les inscriptions et les actes de fondation exposent clairement que longtemps ce mot signifia non une cuisine publique, mais un édifice construit pour le bien public, une fondation pieuse. Ainsi une mosquée, un medressé, un pont etc. sont des *imarets*. L'imaret de Nilüfer Hatun à Iznik (Nicée) n'est point un *imaret* dans sa signification restreinte et tardive. D'ailleurs l'édifice n'a rien d'une cuisine publique. Il ne possède pas de grandes cheminées et son architecture montre bien que le niveau de la salle située à l'ouest était surélevée par rapport à la première salle que couvre une grande coupole à lanterne. Cette surélévation est une indice pour accepter cette partie comme étant un endroit réservé à la prière. Certes sur le mur de fond un mihrab manque. Mais c'est pour la bonne raison que l'axe de de l'édifice n'étant pas orienté — sans doute à cause des nécessités topographiques — vers le kibra, on a amenagé en effet le mihrab non au milieu du mur de fond mais au milieu du mur latéral sud, qui a précisément la direction du kibra. Ainsi un édifice qui servait à la prière ne peut être en même temps une cuisine publique. Avec sa forme et sa destination de caractère religieux nous croyons que cet édifice était un *zaviye*. Les chambres latérales qui s'ouvraient à la grande salle, étaient sans doute destinées à héberger les derviches ambulants, qui dans la première période de l'histoire ottoman formaient des confréries importantes.

II. Köşk Medrese à Kayseri :

L'édifice dit Köşk medrese est situé en dehors de l'enceinte de la ville de Kayseri. C'est un bâtiment qui a l'aspect d'une fondation fortifiée et il renferme dans son enceinte un magnifique mausolée bâti par son fondateur. Ce curieux complexe fut érigé en 1339 par Emir Eretna pour sa femme. Il n'est pas complètement hors de cause que lui même y fut inhumé. Car jusqu'à nos jours aucun tombeau portant son nom n'a été signalé. On a l'habitude d'appeler ce complexe un médressé et de le citer parmi les exemples de cette catégorie. Or le Köşk medrese tant par son plan que par sa forme diffère absolument des deux types connus des médressés anatoliens. D'ailleurs sa distance à la ville, son emplacement extra - murs, son aspect et surtout le manque des éléments nécessaires pour un médressé (cellules de logements et salle d'étude) sont des preuves pour rejeter cette hypothèse. Il se peut que ce soit un mausolée englobé dans une enceinte, comme c'est le cas pour le mausolée de Mama Hatun. Mais à Köşk medrese, derrière la façade d'entrée sont aménagées en deux étages quatre grandes salles. Vue l'importance donné au Moyen - Age aux *ribats*, nous croyons identifier en Köşk medrese un spécimen de ceux-ci. On sait que

les ribat étaient très répandus parmi les turcs (surtout en Asie) et Emir Eretna était lui-même originaire de l'Asie Centrale, avant de devenir le fondateur d'une dynastie indépendante il fut au service des Mongols en Anatolie. Nous pensons qu'il est vraisemblable qu'il ait construit ce complexe comme *ribat* une fondation pieuse renfermant à la fois le mausolée de sa femme et un hospice pour la confrérie des Ahi. Ibnî Batutah qui visita précisément à l'époque d'Eretna l'Asie Mineure, mentionne les grandes et riches confréries des Ahi's, que ressemblaient jusqu'à un certain point aux ordres chevaliers de l'Europe chrétienne.

Nous croyons que les deux édifices l'un à Iznik et l'autre à Kayseri, tous les deux appartenant au XIVe siècle mais à des dynasties différentes sont les représentants d'une catégorie de bâtiments peu connus.